

Vad hände när Lutherhjälpen försvann?

I januari 2022 disputerade Anders Wejryd på avhandlingen *Lutherhjälpen som försvann vid Teologiska fakulteten, Uppsala universitet*. Avhandlingen skrevs i forskningsämnet *Global kristendom*. I avhandlingen beskrivs utvecklingen inom den verksamhet som idag förs vidare i andra former som *ACT Svenska kyrkan*. I denna artikel presenterar Wejryd sitt arbete och formulerar frågor som det väcker.

Lutherhjälpen började sin verksamhet 1947. 1984 försvann den självständiga organisationen Lutherhjälpen, därefter Stiftelsen Lutherhjälpen, och till sist, 2008, benämningen Lutherhjälpen. Min forskningsfråga i avhandlingsarbetet var:

Lutherhjälpen omvandlades till Svenska kyrkans internationella arbete. Hur gick det till, vad försvann och vad förblev eller förstärktes? Hur upplevde och förhöll olika aktörer och berörda i Svenska kyrkan sig till detta? Vilka följder har omvandlingen fått för dessa aktörers och berördas syn på demokrati och delaktighet i Svenska kyrkan? Vilka följder har omvandlingen fått för Svenska kyrkan?

Detta undersökte jag med hjälp av skriftliga källor, intervjuer och ett autoetnografiskt avsnitt, alltså ett avsnitt där jag skriver in mig själv i det som jag påverkats av och påverkat. Det autoetnografiska avsnittet var nödvändigt för att problematisera min roll som medaktör. Dessutom belyste jag frågor om varumärken samt beskrev hur några andra länders kyrkligt anknutna biståndsorgan utvecklats.

Sextio års förändringar

Såväl samhällsförhållandena som den inomkyrkliga situationen ändrades avsevärt under de sextio år som benämningen "Lutherhjälpen" användes. När Lutherhjälpens arbete började så hade man sitt fokus på materiell hjälp till europeiska flyktingar med

luthersk bekännelse som drabbats av andra världskriget och dess följder. I början av 2000-talet var inriktningen hjälp till människor med behov, oavsett tro eller världsdel, även om arbetet främst utfördes i länder i syd.

Lutherhjälpen kanaliserade nästan alla sina insamlade medel via Lutherska världsförbundet samt efter 1962 även genom Kyrkornas världsråd. Man hade praktiskt taget inga anställda utomlands. De som var anställda utomlands anställdes av Lutherska Världsförbundet eller Kyrkornas Världsråd i Genève.

Lutherhjälpens roll

Lutherhjälpen var mycket. Den utgjorde en arena för aktivister, den var under lång tid en självständig organisation, den utgjorde en opinionsbildande faktor både inom Svenska kyrkan och i det svenska samhället, den var på olika sätt del av Svenska kyrkan - med mera. De olika rollernas vikt varierade över tid. Det var en ständig förändring och dragkamp mellan olika krafter.

Lutherhjälpens begränsade geografiska tyngdpunkt i södra Sverige under de första tio åren gjorde att de som var personligt engagerade också hade närhet till dem som påverkade utvecklingen. Åke Kastlunds (direktor 1956-69) och andra ledandes omfattande resande och talande i Sverige samt konsolideringen av upplägget med församlings-, kontrakts- och stiftsombud, upprätthöll närheten mellan ledning och aktivister. Så länge Lutherhjälpens representantskap utsåg de flesta styrelseledamöterna hade ombuden en viss möjlighet att

påverka styrelsens sammansättning. När kyrkomötet alltmer tog över ansvaret för sammansättningen av styrelsen och nämnden minskade ombudens påverkansmöjligheter. Den form som valdes för Kyrkokansliets omorganisation och integration från mitten av 1990-talet gjorde det svårare för ombuden att hålla närkontakt med kansliet.

Under lång tid kunde Lutherhjälpen självständigt uttala sig i olika samhälls- och rättvisefrågor. Senare förväntades att man rörde sig inom de ramar kyrkomötet och kyrkostyrelsen hade satt upp, bland annat genom positionsdokument fastställda av kyrkostyrelsen.

Anknytningen till Svenska kyrkan gick från att vara informell, men självklar för de berörda, via att bli erkänd av biskopsmötet till att bli en helt integrerad del av Svenska kyrkan på nationell nivå.

Präster hade kyrkliga kontakter utöver församlingsgränserna. Det hade få andra i församlinglivet. Lutherhjälpen utgjorde en möjlighet att få en vidare arena och att få vidare perspektiv på vad som var kyrkans uppgift, både internationellt och nationellt. I takt med att de förtroendevalda fått allt större plats i Svenska kyrkan, på alla nivåer, och Svenska kyrkan blivit en tydligare organisation, så har detta ändrats. Lutherhjälpen/Svenska kyrkans internationella arbete blev då inte längre så unikt som fönster mot resten av kyrkan, samhället och världen.

Länge var det formella namnet Lutherska världsförbundets svenska sektion med Lutherhjälpen. Den

svenska sektionen hade ansvar för alla kontakter mellan Svenska kyrkan och Lutherska världsförbundet, inklusive det omfattande teologiska arbetet. Det teologiska arbetet fick med tiden sin plats i Kyrkans internationella studieavdelning, som var ett samarbete med Svenska kyrkans mission. Efter att Nämnden för Mellankyrkliga och ekumeniska förbindelser inrättades 1984 blev Lutherhjälpen ett mer reodlat insamlings- och biståndsorgan samt opinionsbildare.

Spänningar mellan olika personer och grupper som ville lägga tonvikten vid medvetandegörande, folkbildning i utvecklings- och rättvisefrågor, anknytning till bibeln, stärkande av församlinglivet, eller vid att nå ut brett eller främst samla in ordentligt med pengar blev tydliga vid flera tidpunkter.

Lutherhjälpen blev mycket framgångsrik. Att Lutherhjälpen hade anknytning till Svenska kyrkan var lätt att ta reda på och märktes ofta genom vilka som trädde fram för Lutherhjälpen, samtidigt som organisationen odlade sin allmänt humanitära profil.

Samhällsförändringar

En betydande del av europeiskt statligt bistånd kom från 1960-talet att kanaliseras genom kyrkliga biståndsorgan. Av det följde ständigt ökande krav på transparens och professionalitet. En växande opinion kom också att betona att politiska och ekonomiska strukturer är starkare krafter än bistånd – och ofta motriktade.

Inte bara biståndet professionaliserades. Något liknande skedde med folkrörelserna. Framgångsrika rörelser på fyrtio- och femtiotalen hade många aktiva medlemmar och stark lokal närvaro. Under 2000-talet nådde däremot framgångsrika folkrörelser oftare ut nationellt genom media än på plats genom enskilda människor. Medlemmarnas främsta insats blev att betala avgift. Möten och lokalavdelningar blev färre. Även folkrörelsernas rörelse kom att vara en rörelse på håll.

När den nyliberala diskursen stärktes under decennierna i slutet av

1900-talet utmanades även Svenska kyrkan. Den privata sektorn framhölls allt oftare som överlägsen den offentliga. New Public Management ansågs höra framtiden till. Så blev

Lutherhjälpen från första början att ta vara på ett utrymme som fanns i andra kyrkor – men som i Svenska kyrkans fall hade överförts till andra organ i samhället.

”Hur gick det till när Lutherhjälpen blev Svenska kyrkans internationella arbete?”

målstyrning, nyckeltal, kundkontakt/medlemskommunikation, varumärken och mera sådant till viktiga begrepp även för civilsamhället.

Förändringar i Svenska kyrkan

Svenska kyrkan hörde vid undersökningsperiodens början till den offentliga sektorn men vid dess slut till civilsamhället. Gruppverksamheten i församlingar, såsom barn- och ungdomsgrupper, studiecirklar, syföreningar, kyrkobroder/lekmannakårer hade i bästa fall hållit ställningarna, men oftast försvagats. Körverksamheten hade utvecklats bättre. Särskilt syföreningarnas tillbakagång drabbade Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission. Antalet gudstjänster på sön- och helgdagar minskade under periodens senare del medan veckogudstjänsterna blev flera. Detta påverkade kollekterna, en viktig inkomstkälla för både Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission.

De förtroendevalda organen kom med tiden närmare församlinglivet, bland annat genom att personer anställdes för att vara ledare inom delar av detta församlingliv, vars inriktning kyrkoråden då ofta ville påverka.

Församlingsstyrelselagen, som kom 1931, förnyades 1961 och gällde fram till och med 1999, angav ramar för församlingsarbetet och för vad som kunde finansieras genom kyrkoskatten. Det mesta utöver förkunnelse ankom på samhällets organ. Att aktivt samla in medel till andra kyrkor och kyrkliga organ, som ägnade sig åt områden utöver förkunnelse, var däremot fullt möjligt. Så kom

Med Svenska kyrkans nya ställning efter 2000 ändrades detta. En tydlig ökning av diakonala initiativ inom Svenska kyrkan kom efter 2000. Denna utveckling blev särskilt tydlig i diakonalt arbete i Sverige med flyktingar, inte minst med människor som sökte asyl och fick utvisningsbeslut. Men ökningen av diakonal verksamhet märktes också när socialtjänstens resurser inte kommit andra fattiga till del.

Utrymmet för gemensam handling i församlingarna för att förbättra människors livsvillkor vidgades alltså. Några av mina informanter pekade på att det skett en överströmning dit av engagerade frivilliga. En ökad andel av församlingskollekterna verkade också på senare tid gå till lokala diakonala ändamål.

Ny konkurrens

I flera av intervjuerna som jag redovisat nämndes den ökade konkurrensen om givare mot slutet av 1900-talet. Flera internationella biståndsorganisationer etablerade sig i Sverige. Dessutom blev olika medicinska forskningsstiftelser som till exempel Cancerfonden verkligt stora insamlare. Även diakonala verksamheter som de stora stadsmissionerna blev viktiga insamlare. Internationellt utvecklings- och humanitärt bistånd (tidigare katastrofbistånd) omfattade 2020 mindre än en fjärdedel av det frivilliga svenska givande

Organisationen Lutherhjälpen

När nu Lutherhjälpen satts in i ett större sammanhang är det dags att försöka besvara frågan: Hur gick det

till när Lutherhjälpen blev Svenska kyrkans internationella arbete?

Att organisationen Lutherhjälpen försvann verkar inte vara dramatiskt för dem jag intervjuat. Det kan bero på att alla jag intervjuat hade stark anknytning till Svenska kyrkan, som de litade på och stod nära, även om de var måna om den brygga till samhällslivet i övrigt och till verkligheten i hela världen, som Lutherhjälpen utgjorde. Däremot var motståndet starkt i Lutherhjälpens representantskap 1982 och det krävdes aktivt ingripande från bland andra den snart tillträdande ärkebiskopen Bertil Werkström för att få acceptans för anknytningen till ombudsmötet. Att Lutherhjälpens representantskap fick föreslå ledamöter till Nämnden för internationell diakoni gjorde att representantskapet, så länge det fanns, hade kvar ett visst inflytande på utvecklingen.

Själv såg jag fördelar med ett kyrkomöte som hade brett ansvar och inblick i alla kyrkolivets frågor, även de internationella. Jag ansåg att det därför vore olämpligt att ha ett särskilt representantskap för detta. Åtminstone ett par av de förtroendevalda som var för inkorporeringen av Lutherhjälpen i Svenska kyrkans organisation hade liknande inställning. Några av informanterna reflekterade över huruvida de förtroendevalda till kyrkomöte och kyrkostyrelse oroades av en sidoorganisation med makt och muskler. Konflikterna omkring en del val till Nämnden för internationell diakoni tydde på detta.

En tänkbar förklaring till att Lutherhjälpen integrerades i Svenska kyrkans struktur skulle kunna vara att sidoorganisationer rör till det, eftersom ansvarsutkrävandet kan bli oklart. En annan möjlig förklaring är att man inte förstår i vilket sammanhang sidoorganisationerna verkar. Sidoorganisationer kan också anses obehövlige i en demokratisk kyrka där allas röster ändå i princip skulle kunna höras och vägas mot varandra. Dessutom kan det hävdas att sidoorganisationer marginaliserar frågor som borde höra till huvudströmmen.

Endast det sista skälet, marginalisering av ett centralt område, har angetts av några informanter.

Även om en C- och en M-anknuten informant (till skillnad från informanter med anknytning till andra nomineringsgrupper) var för en fullständig inkorporering, eftersom de menade att Lutherhjälpens frågor och arbete borde in i den ordinarie verksamheten i Svenska kyrkan, så kan jag inte utifrån materialet hävda att detta var en tydlig orsak till att organisationen Lutherhjälpen upphörde. Det förefaller snarare vara den mer allmänna och obestämda ivern att föra samman allt, när relationerna kyrka-stat började diskuteras, som blev avgörande.

Namnet Lutherhjälpen

Lutherhjälpen som namn fanns kvar i många år efter att Lutherhjälpen upphört som självständig organisation. Ett par informanter sade att det var först med namnbytet som man verkligen förstod att något grundläggande hade förändrats. Till bilden hör att det internationella arbete som tidigare utförts dels av Lutherhjälpen, dels av Svenska kyrkans mission nu samlades i ett enda gemensamt internationellt arbete. Tre skäl för att förklara namnbytet skulle kunna vara att stärka Svenska kyrkan-namnet, att inte osynliggöra missionen genom att kalla allt för Lutherhjälpen samt att det helt enkelt var dålig ordning på processen.

I detta fall fanns det stöd i materialet för alla tre skälen.

Det fanns stort engagemang bland förtroendevalda för att visa vilken bredd som Svenska kyrkans verksamhet hade. Därför ville man att det skulle bli allmänt känt att det omfattande biståndsarbetet som bedrevs genom Lutherhjälpen och Svenska kyrkans mission faktiskt var Svenska kyrkans.

Det viktiga internationaliserande, bilaterala arbete som Svenska kyrkans mission bedrivit genom åren riskerade att komma bort om namnet bara blev Lutherhjälpen. Det hävdades av flera informanter som därför

menade att det var viktigt att hitta ett nytt, gemensamt namn. Act Svenska kyrkan var redan då aktuellt men föll. Benämningen Hela världen togs upp men etablerades aldrig ordentligt. Något annat namn kom inte fram. Namnet, eller snarare benämningen, blev Svenska kyrkans internationella arbete eller Svenska kyrkan, internationellt arbete.

I några intervjuer framkom att Lutherhjälpen inte från början var tänkt att ingå i den enhetliga varumärkesstrategin – och skulle den göra det så skulle den processen behöva ta tid. Samtidigt fanns det en oro för viktiga insamlingsresultat, framför allt för missionen, som kom att driva på utvecklingen. Genom den beslutsordning som fanns i Svenska kyrkan så behövde namnändringen aldrig gå till kyrkomötet utan blev en fråga för kyrkostyrelsen.

Utifrån materialet är det verkar kyrkostyrelsen och kyrkokansliets ledning ha underskattat kraven på förankring, konsekvens och uthållighet samt vilka resurser ett framgångsrikt varumärkesbyte kräver. En ordentlig bedömning av mål, resurser och följer av olika alternativ saknades. Detta kombinerat med tidigare styrnings- och ledningsproblem inom det nationella kansliet bidrog till det internationella arbetets svaga utveckling.

Hur kunde det gå så fort?

Alla ville Lutherhjälpen väl och såg den som en tillgång för Svenska kyrkan, om än med större eller mindre engagemang. Ändå försvann namnet "Lutherhjälpen". Flera förutsättningar måste ha förändrats. Jag har nämnt några: samhällsförändringar, förändringar av Svenska kyrkan och framväxten av andra insamlingsorganisationer.

De viktigaste framgångsfaktorerna för Lutherhjälpen ansågs vara:

- Tidsandan
- Svenska kyrkans behov av att engagera sig för allmänmänskliga behov och av att vara "nyttig"
- Ombudskåren och dess kompetens
- Den centrala administrationens

närhet till och lyhörddhet för ombuden samt

- De synliga direktörerna.

Viktiga faktorer bakom Lutherhjälpens tillbakagång ansågs vara:

- Ombudskåren försvagades
- Folkrörelsekänslan försvann
- Informationen om arbetet utomlands försämrades
- Ingen känd person var ansikte utåt.
- Namnbytesprocessen

Tidsanda och ”nyttighet”

Under mitten av 1900-talet fanns en stolthet över den svenska modellen och en syn på den som ett mönster för den övriga världen. Detta förändrades. I takt med att brister i det svenska samhället blev uppmärksammade flyttades mycket av kyrkans ”nyttighetssträvan” till den inhemska diakonin.

Ombudskår och folkrörelsekänsla

Ombudskåren förnyades inte på samma sätt som förr. Skillnaderna ökade mellan internationellt aktiva församlingar och församlingar som inte drev ett aktivt internationellt arbete.

Någon riktig folkrörelse med betalande medlemmar, egen nedifrånbyggd demokratisk struktur och kamp mot etablissemangen utgjorde Lutherhjälpen aldrig. Däremot var det karaktäristiskt för Lutherhjälpen med de mångas personliga engagemang, vänskap och delaktighet i en informell, oreglerad gemenskap som samlades omkring en organisation, skapade en organisation och påverkade en organisation. Dessa engagerade hade i många fall byggt upp kontaktnät inom organisationen, såväl med andra ombud som med Lutherhjälpens kansli. När Lutherhjälpens kansli integrerades helt med kyrkokansliet i övrigt försvann inarbetade kontaktvägar.

Information och synlighet

Svårigheter med att få ledarfrågorna stabilt lösta inom den internationella avdelningen gjorde under lång tid att ingen enskild person blev synlig som

Lutherhjälpens företrädare. Man blev hänvisad till ombuden och till producerat material. I de fall då ombuden eller de internationella grupperna inte fungerade väl så blev Lutherhjälpen mindre synlig. Till detta kom sedan namnbytet som några av informanterna menade ledde till ett ”förkyrkligande” av verksamheten; man förlorade en viktig brygga till samhället i övrigt. Dock såg några informanter integrationen och namnbytet som led i att göra Svenska kyrkan mera utåtriktad och sammankopplad med den internationella verkligheten.

I framgångsrika rörelser finns mycket av informella gemenskaper. Förtroende byggs av tät kommunikation. Det som fanns av sådant i Lutherhjälpen försvagades när Lutherhjälpens informationsavdelning bara blev en del av en mycket stor informationsavdelning, senare benämnd kommunikationsavdelning.

På kyrkokansliet delade kyrkostyrelsen och den internationella nämnden på styrningen. Den allmänna uppfattningen var att den enhetliga varumärkesstrategin var ordentligt

förankrad bland de förtroendevalda i kyrkostyrelsen. Kanske var det, att döma av framför allt en intervju, inte så. Om det stämmer hade det kunnat upptäckas genom bättre kommunikation mellan nämnden och styrelsen. Då hade utfallet kunnat bli ett annat.

Hur upplevde då olika berörda personer förändringen, hur förhöll de sig till den och vilka följder har detta fått för deras syn på demokrati och delaktighet i Svenska kyrkan? Många ombud tappade glöden under omorganisationerna och namnbytet. De upplevde att de inte kunde påverka utvecklingen. Ur dessa ombuds synvinkel så innebar den formella demo-

kratin i Svenska kyrkan att en del av det informella medbestämmandet i Lutherhjälpen försvann. Aktivister får inte alltid rum i formella demokratiska organisationer.

Vilka följder har förändringen fått för Svenska kyrkan?

Fleras förhoppning var att en inkorporering av Lutherhjälpen i Svenska kyrkans nationella struktur skulle bidra till att internationalisera hela Svenska kyrkan och stabilisera Lutherhjälpen.

Den stora förändringen blev nog ändå att Svenska kyrkan från att höra samman med den största insamlingsorganisationen i Sverige, vilken stöddes av människor som hade olika relationer till Svenska kyrkan, genom inkorporeringen (i mindre grad) och namnbytet (i högre grad) fick en biståndsverksamhet som färre kände till, som samlade in mindre pengar och som inte kunnat bedriva opinionsbildning lika fritt som tidigare. Att Lutherhjälpen försvann har försämrat Svenska kyrkans möjligheter till anknytning till en bred allmänhet.

Det är dock inte troligt att en fristå-

”Vad blev då kvar av Lutherhjälpen när organisationen och namnet inte längre existerade?”

ende Lutherhjälpen på 2020-talet hade kunnat spela en roll liknande den som den gjorde fram till och med 1980-talet, även om förhållanden i grannländerna skulle kunna tyda på det. Vartefter församlingslivet i Svenska kyrkan berör färre har uppfattningen om vad som är kristet försvagats. Ofta uppfattas det som att vara kristen är att skriva under på vissa åsikter och utsagor, inte att man vill vara med i ett sammanhang med utrymme för tolkningar. Förr var det många som inte skilde mellan församlingen och kommunen, som omfattade alla. Nu tänker sig alltför många kyrkan som ett parti för vissa med ett paket åsikter som passar dem som är med. En kyrkligt

anknuten men allmänhumanitär biståndsorganisation skulle antagligen få svårare att vinna eller upprätthålla trovärdighet i den stora allmänhetens ögon nu än tidigare.

Ambitionen med den enhetliga varumärkesstrategin var att Svenska kyrkan skulle bli synligare, dess närvaro tydligare och mer allmänt känd. När den enhetliga varumärkesstrategin utsträcktes till att även gälla de internationella verksamheterna blev resultatet en marginalisering av den verksamhet Lutherhjälpen, senare Svenska kyrkans internationella arbete, bedrev.

Vad blev då kvar av Lutherhjälpen när organisationen och namnet inte längre existerade? Lutherhjälpens bidrag till internationaliseringen av Svenska kyrkan var stort och förvaltas nu på nationell nivå inte bara av den internationella avdelningen med Act Svenska kyrkan utan av flera delar av kyrkokansliet. Vänstiftskontak-

ter och vänförsamlingskontakter växte fram som i flera fall berör kyrkor med vilka Lutherhjälpen arbetade. Studiearbete och engagemang för exempelvis klimat- och migrationsfrågor utifrån internationella rättvisa är omfattande på en del håll.

Lutherhjälpen banade väg för ett vidare socialetiskt engagemang och för en växande hemmadiakoni. Kyrkliga insatser för social rättvisa i andra länder, som ombud och andra engagerade i Lutherhjälpen fått kännedom om, visade på arbetsfält som kyrkan i Sverige upplevdes ha lämnat men som många ansåg att man borde återvända till på ett modernt sätt. Den försvunna Lutherhjälpen bidrog sannolikt därmed till en diakonal förnyelse i Svenska kyrkan.

Efter slutet av min undersökningsperiod har Svenska kyrkans internationella arbete fått ett nytt namn, ACT Svenska kyrkan. I den nya grafiska profilen är Act tydligt

överordnat Svenska kyrkan. Det var otänkbart när benämningen ”Hela världen” hölls nere som ”underrubrik” till Svenska kyrkan, internationellt arbete. Är detta, som en del annat i kyrkans biståndsarbets svenska organisation, bara en mindre genomtänkt anpassning – eller markerar det ett nytt synsätt?

För vidare läsning:

Anders Wejryd *Lutherhjälpen som försvann*. (Studia Missionalia Svecana 123), Uppsala: AUU, 2022, finns gratis tillgänglig i fulltext (som pdf), på diva-portal.org

Den går även att köpa som bok t ex via Bokus.

ANDERS WEJRYD

Agr och teol dr, ärkebiskop emeritus i Svenska kyrkan

SVENSK
KYRKO
TIDNING

Stöd Svensk Kyrkotidning

Svensk Kyrkotidning granskar kritiskt kyrkolivet och vill verka för öppen debatt och teologisk reflektion.

**Stöd Svensk Kyrkotidning med en gåva till
BG 5634-3379 Swish 123 6481 436**